

V a l v e R e h e m a

MINU, MU VANEMATE JA VANAVANEMATE
H A R I D U S T E E

Kooliajaloo uurija kursusetöö

TARTU, 1981

E E S S Õ N A

Käesolev kursusetöö hõlmab ajaliselt lõiku Eesti koolidest ca 110 aasta jooksul XIX sajandi teisest poolest ja XX sajandi kahest esimesest kolmandikust. Sõltuvalt asjaolust, et autor ise on sündinud oma pere viimase lapsena juba 1923.a., pole tänaseks elus enam isa ega ema, samuti on vanavanematest kaks surnud enne autori sündimist, üks autori teisel eluaastal. Nii tuli kursusetöö kahe esimese põlvkonna jaoks leida materjale vaid Eesti NSV Riiklikust Ajaloo Keskarhiivist, kirjandusest, ajakirjandusest, juhuslikult säilinud kirjadest ja suulistest pärimustest.

Erinevalt käesoleva töö pealkirjast on vaadeldud materjale kronoloogilises järjekorras, s.o. alustades vanematest ja lõpetades autoriga.

III peatükk, autori koolitee, käsitleb peamiselt hariduse omandamist algkoolist kuni Tartu Õpetajate Seminari lõpetamiseni. Järgnevad õpinguaastad mittestatsionaarselt on antud vaid ülevaatenähtena, sest 1) töö esimeste osade materjal osutus uurimise käigus planeeritust mahukamaks, 2) kutsetöö kõrval ei saa kaugõppija koolist enam nii eredaid muljeid, kui seda pakuvad lapsele või noorukile tõelised kooliaastad.

S I S S E J U H A T U S

Isapoolsed vanavanemad sündisid Eestimaa kubermangus 1830-ndatel aastatel. Nende hariduse omandamise aeg langes perioodi, kui talurahva hulgas tõusis rahulolematust teoorjusele korraga, toimusid vastuhakud mõisnikele. Avalikkuse ette tulid rahva huvide kaitsjatena sealtsamast Järva- ja Virumaalt pärit eestlased demokraadid Fr. R. Faehlmann ja Fr. R. Kreutzwald. Õpetatud Eesti Seltsi tegevuse tulemusena said raamatud rahvale kättesaadavaks, kuigi ilmaliku kirjanduse osakaal oli veel väike. Vallakoolide võrk laienes, mistõttu lugemisoskuse nõue võis juba muutuda reaalsuseks. Järgnev rahvusliku liikumise periood oli ju suuresti rahvahariduse kasvu tulemus.

Emapoolsed vanavanemad käisid koolis sel ajal, kui õpetati peale usudogmade ja algelise kirjaoskuse ka teisi eluks vajalikke aineid. "Suhteliselt kõrge kirjaoskajate protsent oli küll kultuurilise arengu eelduseks, ent emakeeles võis eestlane saada ikkagi kõige madalamat haridust ja juba kihelkonnakoolis siirduti pooleldi saksa õppekeelele."¹

Isa ja ema olid XIX sajandi 80-ndate aastate lapsed. "Aastail 1886 - 1887 läks taide rahvusliku liikumise demokraatliku tiiva ammune soov ja ettepanek: valla- ja kihelkonnakoolid koos õpetajate seminaridega allutati haridusministeeriumile, mis oluliselt piiras balti aadli ja pastorite võimu rahvakooli üle. Kuid sellega kaasnes ühtlasi koolide venestamine - õppekeeleks määrati vene keel ... Emakeeles lubati õpetada ainult usuõpetust ja kirikulaulu."² Nii saigi mu

¹ Eesti kirjanduse ajalugu II, Tallinn 1966, lk. 38.

² Sealsamas, lk. 365.

isa, tänu vanemate arusaamisele hariduse tähtsusest, venekeelse keskhariduse. Lma kasvas Riias, kus, nagu teisteski suuremates linnades, olid ka saksakeelsed koolid. Ema õppis ühes sellistest, kuid "kroonukeelena" omandas perfektselt ka vene keele.

Minu haridustee tegi läbi mitmeid plaani- ja programmi-muutusi, mis lõppkokkuvõttes nõudsid mult kõrghariduse omandamiseks (ühtegi klassi või kursust kordamata) 21 õppeaastat. Alustasin kodanlikus Eestis, siis esimene nõukogude aasta, 3 Saksa okupatsiooni aastat ja taasvabastatud Eestis veel 8 õppeaastat. Dokumentide järgi olen 6-klassilise algkooli õpetaja, 4-klassilise algkooli õpetaja ning filoloog, keskkooli eesti keele ja kirjanduse õpetaja. Kõiki neid ameteid kokku olen pidanud 35 aastat, lisaks kümme suve olen esimese diplomi tarkustega olnud pioneerilaagris muusikajuhiks või laagriülemaks.

I peatükk VANAVANEMAD

A. I s a p o ð l s e d

1. Juhan Mardi p. Einberg

Vanaisa oli sündinud 1835.a. Järvamaal Ambla kihelkonnas Nõmmküla vallas Saiakopli taluperes. Noorpõlves pidas ta Veski talus möldri ametit. Koolihariduse oli vanaisa saanud kohalikus vallakoolis, kus õppinud korralikult lugema, kirjutama /ja rehkendama/. Katekismuse õppimine oli olnud nähtavasti põhjalik, sest oma perele pidas ta traditsiooniliselt õhtupalveid (traditsioon kestis lastel veel kuni kodutalust lahkumiseni 1939.a.). Ka kirikulaulude laulmisel oli ta olnud lastele eeskujuks. "Isal oli ilus hääl. Kirikus laulis, nii et teised jäid kuulama."¹

Vanaisa oli tundnud huvi keelte vastu, nii et Türgi sõja päevil oli õppinud külasse majutatud sõduritelt vene keelt. Täiskasvanuna käis Karkuse külas kooliõpetaja juures saksa keelt õppimas. Oma lastele laskis keeltes eratunde anda, et need linna kooli minnes keelt oskaksid.² 8-st lapsest lõpetasid 2 poega linnakooli, 3 tütar tütarlastekooli (Pauckeri erakool Rakveres), teised valla- või kihelkonnakooli (Amblas).

Koju oli tellitud "Ristirahva Pühapäevaleht" ja "Valgus" koos lisalehtedega.

Vanaisa suri 16. septembril 1924.a. pimedana, kuid vaimuerksa raugana.³

¹ Helilint Pauline Einberg-Enelo mälestustega. Lindistatud Helsingis 1976.

² Sealsamas.

³ Sealsamas.

2. Kai Antsu t. Grünthal-Einberg

Vanaema sündis 1837.a. Virumaal Väike-Maarja kihelkonnas Porkuni vallas. 1865.a. abiellus Juhan Einbergiga. Elasid nad Järvemaal Ambla kihelkonnas. Vanaema sünnitas 11 last, neist 3 surid lapseeas. Algul elati Veski talus, kus mees oli mölder. Soovides kõigile kolmele pojale andatalu, osteti Saia-kopli mõisast 3 kohta: Peka, Kallevere ja Lauri. Suures Lauri talus elati hoolsalt tööd tehes kindla päevakorra järgi. Suvel algas töö kell 6, hommikust söödi kell 9. Kella 10-st 14-ni töötati. Pärast lõunasööki valitses kogu talus vaikus kuni kella 16-ni, siis asuti uuesti tööle. Öhtul võttis mees suure ruukaanelise jutluseraamatu, kust luges öhtupalveks ja ütles ette laulusõnad.⁴

Kui pühapäeval kirikust tuldi, jalutas abielupaar põlde vaatama ja eluprobleeme arutama. Lastel kuuldes omavahelisi asju ei räägitud. Riidu ei olnud kunagi, seepärast polnud vaja ka leppimisi. Mees oli iseloomult äge, naine tagasihoidlik, rahulik. Kui mehel oli olnud väljaspool kodu pahandusi, ütles naine: "Ah, keera kahekorra, nii et teine pool peal oleks. Ära pane tähele!"⁵

Koolihariduse kohta ei õnnestunud andmeid leida, kuid lugeda ja kirjutada oli vanaema osanud: õpetas kodus lapsi lugema.

Vanaema sai õnnetut surma 1901. aastal, kukkudes laka-redelist alla.

⁴ Sealsamas,

⁵ Sealsamas.

B. E m a p o o l s e d

1. Johan Jaagu p. Oksa

Sündis 1860.a. Paistu kihelkonnas Loodi vallas Känsal. Õppis Loodi vallakoolis, oskas hästi lugeda. Kirjutas vigadega, kuid mahlakalt, humoorikate kõrvalepõigetega, kasutas sageli rahvapäraseid ütlusi.⁶ Koolis õppis paar aastat, kuid ei lõpetanud, sest koolimaja põles enne maha. Opetajat nimetati Kooli-Jüriks. Lapsepõlvest mäletan vanaisa jutustust sellest, kuidas koolilapsed Kooli-Jüri orika seljas sõitsid ja pärast selle eest põlvili herneste peal pidid olema. Kes tunnis korda rikkus või halvasti vastas, sai "liinejaaliga" (joonlauaga) vastu kokkusurutud sõrmeotsi. Usuõpetust ja laulmist õpetas köster Peterson.⁷ Aga vanaisa "seletas" vanas põlveski piibli-lugusid huumoriga kui seiklusjutte Juudamaa rahva elust.

Et talu pidi saama vanemale pojale, tuli nooremal mingi amet õppida. 1878.a. lõpetas vanaisa rätsepaameti õppimise Viljandis C. Zinovski juures, saades sellipaberid. Töö otsimisel jõudis Narva, kus (17.) augustil 1884 abiellus Liisa Jürgensiga. Tööd oli vähe, laps sündimas, seepärast sõideti sama aasta oktoobri lõpul paremaid elamistingimusi otsima Tallinna. Järgmise aasta maikuus sündis tütar, elu läks järjest raskemaks. Jaanuaris 1886 viis vanaisa oma isa kutsel naise ja põdura lapse kodutallu Viljandimaale, ise aga rändas töö otsimisel jalgsi mitmel pool Lõuna-Eestis, peatudes peredes, kus oli vaja rätsepat.

⁶ Johan Oksa kirjad.

⁷ Sealsamas.

1887.a. 28. aprillil (10. mail) kolis perekond Riiga, kus vanaisa töötas esialgu sellina, siis sai meistripaberid ja avas oma töötoa. Riias elas ja töötas vanaisa umbes 30 aastat.

1920.a. paika kolisid vanemad Riias Eestimaale Kiltsi tütre juurde.

Vanaisa armastas lugeda, mäletan ta huvi A. Kitzbergi raamatute vastu, millest loetut ta ka mulle jutustas. Nagu hiljem avastasin, oli jutustusse lisatud rohkesti omapoolseid kommentaare ja tõlgitsusi. Huvi muusika vastu oli ka ilmselt suur, sest Narvas näguripäevadelgi käis ta kontserdil. "Tegin ika olega tööd kui pühapäev 20 kopik kontserdi pileti eest ära andsin tegin esmapäev õhtuni ilma söömata tööd et kahju, mis pühapäev tõi esmapäev jäle ära tasus."⁸ Töötades armastas vanaisa laulda, enamasti riimilisi rahvalaule, eriti laule rätsepatest. Kirikulaule ei kuulnud ma temalt kunagi.

Viimased eluaastad elas vanaisa Rakveres, suri seal 1932.aastal.

⁸ Sealsamas.

2. Liisa Jürgens-Oksa

Sündinud 1861.a. Järvamaal Koeru kihelkonnas Kapu vallas. Jäi varakult orvuks, kasvas lelle peres. Lell oli õpetaja Järvamaal end. Varangu vallakoolis. Pere oli suur, koolmeistri palk väike, seetõttu elati kehvasti. Pärast lelle õnnetut surma tuli vanaemal ise leivateenistust leida.⁹ Majateenijana Narvas töötades tutvus ta rätsepaselli Johan Oksaga, kellega 1884.a. abiellus.

Vanaema kooliskäimise kohta teateid pole, kuid lugeda ja kirjutada ta oskas. Meelsamini siiski laskis kirju kirjutada oma mehel.

Suri maovähki 1921. aastal Kiltsis tütre juures.

⁹ Vestlus Adele (Jürgens) Jürendiga 1981.a. märtsikuus.

II peatükk VANEMAD

1. Karl-Rudolf Juhani p. Einberg

Sündis 6. (18.) septembril 1883.a. Järvamaal Ambla kihelkonnas Nõmmküla vallas Saiakoolis oma vanemate 8. lapsena. 1887.a. kolis pere Veskilt, kus isa pidas möldri ametit, üle raudtee suurde Lauri tallu.

Esimese õpetuse sai Karl kodust ema käest, kes õpetas selgeks lugemise. Pere oli ärksa vaimuga, telliti ajalehti, osteti raamatuid (peamiselt religioosse sisuga) või toodi neid koju Amblast raamatukogust. Lauldi kodus palju. Lapsed tegid ka ise kodustest sündmustest värsse, mida lauldi tuttavate kirikulaulude viisil. Kui täiskasvanud lõunasöögi järel puhkasid, läksid väiksemad lapsed koplisse või metsa mängima. Liivaangus oli "veski", kus jahvatati ja veeti jahu.¹

7-aastasena hakkas isa käima seakarjas, paar aastat hiljem võttis vanemalt õelt üle lambad.

"Vanemad ei olnud suure kooliharidusega, aga oskasid lapsi kasvatada arukalt, õigel ajal andsid hirmu ja armu. Isa pilgust aitas, et olid aru saanud, kui olid halvasti teinud! Emale vahel ütlesin: "Oota, ma tulen!" Isale nii ei julgenud."²

Isal oli raha laste koolitamiseks, aga kuluraha andis lastele vähe. Rahaga õpetas kokkuhoidlikult ümber käima.

Koolitee algas kodu lähedal Karkuse külakoolis, seejärel pandi poiss sugulase kooliõpetaja Julius Aalbau juurde Raka kooli.

¹ Helilint P. Enelo mälestustega.

² Sealsamas.

1898.a sügisest õppis isa Rakvere Linnakoolis (Бездене-
чное народное училище), mille lõpetas 1904. aastal.³

Kool oli mõeldud lihtrahvale, seepärast oli ka õppemaks vaid
9 rbl. poolaastas.⁴

Vanaisa viis lapsed kooli ja tõi vaheajaks koju 30 versta
kauguselt hobusega. Talvel pakiti lapsed kasukatesse ja suur-
rätikutesse. Suur oli rõõm, kui jõuti koju, kus ema ootas
sooja söögiga kaetud laua juures. Koolipäevil oldi linnas
korteris sugulase juures, kes maalt toodud toiduainetest val-
mistas ka õppijatele süüa.⁵

Rakvere Linnakool oli nagu teisedki selleaegsed linnakoolid
vene õppekeelega kõrgemat tüüpi algkool, mis andis haridust
kõigist seisustest lastele.⁶ Rakvere Linnakoolis oli 3 klassi,
igal neist 2 järku: noorem, I, ja vanem, II. 1896/97. õ.-a.
õppe edukuse ja käitumise žurnaali järgi õpetati järgmisi
õppeaineid:

3. klassi II järgus - usuõpetus, vene keel, aritmeetika,
geomeetria, ajalugu, geograafia,
loodusõpetus, füüsika, joonestamine,
joonistamine ja ilukiri

3. klassi I järgus - eelmised, ilma loodusõpetuseta

2. klassi II järgus - eelmised, puudub füüsika

2. klassi I järgus

1. klassi II järgus - usuõpetus, vene keel, aritmeetika, joo-

1. klassi I järgus - nestamine, joonistamine ja ilukiri ⁷

³ ENSV RAKA, f. 1170, nim. 1, s.-ü. 14, l. 108.

⁴ Samas, s.-ü. 35, l. 6.

⁵ Helilint P. Enelo mälestustega.

⁶ ENE 4, lk. 462.

⁷ ENSV RAKA, f. 1170, nim. 1, s.-ü. 1. 54.

Huvi pakub õpilaste hindamine ja edasijõudmine. Kasutatakse hindeid numbritega 1 - 5, millele lisati märke ja murde: 1+, 1 1/2, 2-, 2+, 2 1/2, 3+, 3=, 3 1/2 jne.

Edasijõudmine sel õppeaastal:

Klass	Õpil. arv sügisel	Aasta jooksul välja	Istuma	Viidi kevadel üle
3. kl. II j.	13	2	1	10
3. kl. I j.	28	10	12	6
2. kl. II j.	33	4	15	14
2. kl. I j.	47	9	19	19
1. kl. II j.	38	4	5	29
1. kl. I j.	10	1	1	8
Koolis kokku:	169	30	53	86

/ Õppeedukus 50,88 % !!! /

Hinnati õpilasi 4 veerandil, tabelisse pandi ka aastahinne, eksamihinne ja lõpphinne.

Näiteks toon oma isa hinded 1901/1902. õppeaastal 2. kl. II järgus.⁸

	Usuõpetus	Vene keel	Aritmeetika	Geomeetria	Ajalugu	Geograafia	Loodusõpetus	Füüsika	Joonistamine joonestamine	Ilukiri	Laulmine	Gümnaстика	Käitumine	Puudutud tunde	Õppenõukogu otsus
I veerand	4	3	4	4	3	4	4		4.3	3	3	4	5		
II "	4	3	4	4	4	4	4		4.3	4	3	4	4	3/13	
III "	4	3	3	4	4	3	4		4.3	4	3	4	5		
IV "	5	3	4	4	4	4	4		4.3	4	3		5		
Aastahinne	4	3	4	4	4	4	4		4.3	4	3		5		
Eksamihinne	4	4	4	-	4	4	4	-	-		-				
Lõpphinne	4	4	4	4	4	4	4		3		3				

⁸ ENSV RAKA, f. 1170, nim. 1, s.-ü. 55, l. 24 p. ja 25.

Linnakooli juures võis eksternina sooritada eksameid ühe või teise klassi ulatuses kantseleiametniku astme või koduõpetaja kutse saamiseks. Õppenõukogu protokollis 20. märtsist 1898 on fikseeritud 3. kl. I j. eksamite sisu:

- 1) vene keeles - Lermontovi luuletuse "Kolm palmi" sisu
ümberjutustus ja analüüs;
- 2) aritmeetikas - 3 ülesande lahendamine ja seletamine
Veneziani kogust;
- 4) ajalooos - Peeter Suure valitsuslikud ümberkujundused;
- 5) geograafias - Mustamullamaa.⁹

See annab teatud pildi õpetuse sisust.

Pärast kooli lõpetamist tuli isal nõrga tervise tõttu otsida füüsiliselt kergemat tööd. 1904 - 1905 õppis ta ja sooritas Riia Posti-telegraafi Valitsusele alluvas Rakvere postkontoris VI järgu posti-telegraafiametniku (tšinovniku) eksamid. Avalduses imperaatori Aleksander Nikolajevitsi nimele (!) 18. III 1905 palus isa end võtta vastavasse teenistusse Riiga.¹⁰ Avaldusele lisati veel 7 lehte: kuberneritõend, et on poliitiliselt ustav; allkiri ametisaladuste hoidmise kohta; allkiri, et ei võta osa ühestki keelatud organisatsioonist ega astu ka edaspidi salauhingusse; eksamileht IV järgu katse sooritamise kohta, pass jne. jne.¹¹

Kui 1909.a. tegi kontoriülem ettepaneku tõsta isa ameti järku, vastas Riia ringkonna postiülem, et järku ei saa enne tõsta, kui ametnik sooritab eksamid saksa ja prantsuse keeles.¹²

⁹ ENSV RAKA, f. 1170, nim. 1, s. 35.

¹⁰ ENSV RAKA, f. 322, nim. 1, s. -ü. 2623, l. 2.

¹¹ Sealsamas l-d 4 - 11.

¹² Sealsamas, l. 40.

3. septembril samal aastal tingimus täideti. Eksamiks 1) kirjutati diktaat võõrkeeles, 2) tõlgiti sama tekst vene keelde, 3) lühem tekst vene keelest võõrkeelde, 4) lugemine ja suuline tõlge, 5) grammatika.¹³ Kuu aega hiljem järgnes V järgu, s.o. kolleegiumi registraatori kraadi kinnitamine.

1911.a. juulis abiellus Karl Einberg Riia eestlanna Helene Oksaga, seejärel palus end viia tööle Jõhvi postkontorisse, kust 1913.a. edutati Simuna postkontori ülemaks ja sealt viidi 1915.a. ülemaks Kiltsi postkontorisse.¹⁴

Hoolimata tõsistest tervisehäiretest (ateroskleroos, südame-neuroos; arstitõendid 1908-st aastast alates¹⁵), võttis isa aktiivselt osa seltsielust Väike-Maarjas (Kiltsist 6 versta), kuuludes mitme seltsi juhatusse.

10. aprillil 1925.a. isa suri infarkti tagajärjel, maeti Väike-Maarja kalmistule.

¹³ Sealsamas, l. 45.

¹⁴ Sealsamas, l. 49, l. 99, l. 111.

¹⁵ Sealsamas, l. 26, 106, 107.

2. Helene-Marie Oksa-Einberg

Sündis 3. (15.)mail 1885.a. Tallinnas vaese rätsepa peres. Vanemate otsingud paremate elamistingimuste järele viisid imiku Mulgimaale, sealt 3-aastase Riiga. Riias elas ema kuni abiellumiseni 1911.aastal.

Eesti peres kasvades omandas väike Leeni kõigepealt emakeele. Mängukaaslaste hulgas oli ka läti lapsi, kellelt õppis nende keele. Üldiseks suhtlemiseks paljurahvuselises alamrahva peres oli mingi "kadasaksa keel". Seepärast pandi Leenigi saksakeelsesse lasteaeda, kus ta omandas kõnes juba korraliku keele. Kooli minekul oleks olnud valida vene- või saksakeelse kooli vahel. Et ka rätsepate tsunftis oli suhtlemiskeeleks saksa keel, otsustas isa muidugi saksakeelse kooli kasuks. Enne kooli oskas tüdruk lugeda nii eesti kui saksa keeles. Kui Riia Jakobi kiriku eesti koguduses käis 1890. aastate algul rändjutlustajana Eduard Magnus Jakobson (C. R. Jakobsoni noorem vend), kes kontrollis ka eelkooliealiste lugemisoskust ja piibli tundmist, kinkis ta Leenile mingi oma illustratsioonidega raamatu, öeldes: "Selle lapse suu läbi räägib jumal."

Algkoolis õppis ema väga hästi, nii et edasiõppimine saksakeelses tütarlastekoolis (Töcherschule) oli enesestmõistetav. Kooliraha teenimiseks andis ema noorematele kooliõdedele järelaitamistunde. Pärast koolikursuse lõpetamist täiendas ta end kooli juures pedagoogika-kursusel, et saada lasteaedniku ja kodukooliõpetaja kutse. Selleaegsetest õpikutest olid viimase ajani säilinud Pestalozzi "Wie Gertrud ihre Kinder lehrt" ja Fr. Fröbeli "Mutter- und Koselieder".

Viimases on mängude õpetused, laulud koos nootidega, õrn-graafilised illustratsioonid. /Kahjuks pole ma, vaatamata otsimistele, kumbagi raamatut enam leidnud ei oma ega laste raamatukogudest./ Kuni II maailmasõjani olid alles ka praktilised voltimis- ja põimimistööde albumid, heegeldus- ja kudumisproovid. Need kõik, nagu meie rikkalik raamatu- ja noodikogu ning minu õpikud hävinesid meie korteri täielikul rüüstamisel 1944.a.

Pärast kutse omandamist töötas ema koduõpetajana Riias, siis Ukrainas Poltaava kubermangus eestlasest viinapõletaja Eikelmanni perekonnas. Uuesti Riias, kus tutvus 1910.a. Eesti Seltsi "Imanta" laulukooris postiametniku Karl Einbergiga, kellega järgmisel aastal abiellus.

Emal valdas vabalt nii kõnes kui kirjas eesti, saksa ja vene keelt, oskas kõnelda läti keelt, koolis oli õppinud ka prantsuse keelt. Ilmekalt deklameeris ta Schilleri, Goethe, Puškini, Lermontovi jt. luuletusi, poeme ja ballaade algkeeles. Meeldivalt laulis ta nii vene romansse kui saksa ja läti rahvalaule, saates end ise klaveril. Lapsepõlves tundsin rõõmu ema postkaardikogudest kellegi saksa kunstniku kassipiltidega, tookord huvitasid mind vähem albumid kunstiteoste reproduktsioonidega.

Kodusse raamatukokku ostis ema aastatel 1905 - 1925 rohkesti eesti autorite väärtteoseid: kõik Noor-Eesti albumid ja hulgaliselt nooreestlaste raamatuid. Tammsaare, Haava, Liiv, Vilde, Kitzberg - nende teoste esmatrükke mäletan just kodust. Oli ka ohtralt tõlkekirjandust (L. Tolstoi, Puškin), rohkesti lasteraamatuid (Hindrey, Burmann, Ansomardi jt.). Ka lesepõlves, kui majanduslik olukord oli raske, oli tellitud LUB-i ("Looduse" Universaalbiblioteek) sari, ostis juurde väärtteoseid

(Tammsaare, Tuglas), tellis "Kalevipoja" juubeliväljaande, Eesti Entsüklopeedia, sõnaraamatuid.

Isa töökohad Simunas, Jõhvis ja Kiltsis viisid nooriku kaasa. Harjumatu vaikus väikeasulates ei lasknud "postmeistri proual" ainult koduseinte vahele jääda, vaid igal pool võttis ta aktiivselt osa seltsielust, laulis kooris, mängis näidendites. Jõhvis ja Väike-Maarjas tehti isegi operetti.

Kiltsis oli pärast sõda vaja kooliõpetajaid. Et kohapeal teisi pedagoogilise haridusega inimesi polnud, võttis ema 1921.a. vastu Kiltsi kooli juhataja ülesanded, õpetades ühtlasi mitme aasta jooksul esimestes klassides kõiki õppeaineid.

Oma memuaarides¹⁶ on Kersti Merilaas kirjutanud:

"Minu tutvus /Kiltsi/ lossiga algab päevast, kui 1921. aasta sügisel endistes härraste ruumides algkool avati, mis algul kaheklassiline, aja jooksul kuueklassiliseks kasvas.

Kasvasin ühes kooliga, omati jõudis kool oma kasvutempos minust ikka aasta paari võrra ette, mis mulle tookord palju meelehärmi valmistas... Lõpetasin esimese klassi suurepärase perspektiividega, ja sügisel - milline pettumus: nüüd lahutas mind "abituuriumist" mitte enam üks, vaid kaks aastat. Juurde olid siginenud kolmas ja neljas klass. Jõudsin neljandasse - jälle sama lugu. Kuuenda klassi peal jäi kooli kasv kinni.

Kurgede kluu-kluu sinetava soo kohal, vuhisev lõke videvikku mattuva kartulipõllu ääres, veskipaisu pahin, rukkilõggede lõhn külade ümber ja tuliste sädemete tuisk möödakihutava veduri korstnast - kõige selle avastamine koondub mu mälestuses hetkesse, kui õpetaja, ümbritsetud laste usaldavast

¹⁶ Looming, 1962 nr. 6, lk. 900 - 903. K. Merilaas. Paar päikesepaistelist päeva lapsepõlve radadel.

sülemist, maast kuldse vahtralehe üles tõstis ja ütles!

"Vaadake, kui ilus! Kuulake," ütles õpetaja ja luges meile ette peatükke Amicis' e raamatust "Süda". "Mõtelge ja mõistke" - ja andis meile kirjatöö teemal "Minu ema" või "Sügisese töö põllul". Kuidas me aabitsa ja ükskordühe selgeks saime, seda ma enam ei mäleta, küll aga on mul meeles linnud, põrnikad ja puuviljavaagnad, mis me savist voolisime, ahjupaistel kuivasime ja vesivärvidega kirevaks värvisime.

Esimestel aastatel puudus koolil raamatukogu. Õpetaja laenutas meile isiklikke, oma laste jaoks muretses raamatuid. Panime neile paberid ümber, kleepisime lipikud peale ja need jäidki meie ühisvaraks, kuni käest kätte käies ära kulusid. Tambu-Peedu ja Seene-Mikk, Kahupea-Kaarel ja Piripilli-Liisu - nende toredate tutvuste eest võlgneme tänu oma õpetajale. Raamat oli haruldus, kallid kingitus, ja ma mõistsin juba siis, et õpetaja teeb meie heaks rohkem, kui ta tegema peab. Hoopiski ei silitanud ta päid, kui ta aga kedagi nurka pani, siis tundsid ise, et seal on su koht.

Tüdimatu, erkse ilumeelega ja avara südamega, hingestas ta kõiki meie toiminguid sooja poeetilise säruga, lõi meie ümber sõna otseses mõttes loomingulise õhkkonna: konkreetse näitena mainiksin klassiseinte kaunistamist paremate joonistustega ja oma ajakirja asutamist. Selles ajakirjas ilmusid minu esimesed luuletused... Meie ajakiri ilmus ainult ühes, käsitsi kirjutatud eksemplaris...

Kuidas tänada oma vana õpetajat? Pean vajalikuks nimetada tema nime! Helene Einberg - Kiltsi kooli esimene õpetaja.*

1922.a. sügisel tuli kooli õpetajaks noor energiline Villem Alto (Alttoa). 1924.a. sügisel andis ema kooli juhtimise

temale üle. Samast ajast muudeti kool 6-klassiliseks.

Pärast mehe surma 1925.a. töötas ema veel aasta Kiltsi koolis, seejärel kolis Rakverre, et lastele oleks kergem haridust anda. Kui kaks vanemat last lõpetasid Rakvere Õpetajate seminari eelviimase klassi, suleti kool. Eesti kodanliku valitsuse otsusega suleti 26. maist 1932. aastal kõik veel seni tegutsenud õpetajate seminarid arvates 1. augustist 1932. aastast. Tartu ja Rakvere seminaride vanemate klasside (IV, V, VI) õpilased, kelle haridustee alles pooleli oli, suunati edasi õppima Tartus avatava pedagoogiumi seminariharusse.¹⁷ Nii kolis ema terve perega 1932.a. suvel ülikooli linna. Siin said keskhariduse ka kaks nooremat last.

Ema suri pensionärina Tartus 19. mail 1962.

¹⁷ ENSV RAKA. L 1431, lk. 125 (ORKA, f. 1108).

III peatükk VALVE KARLI t. EINBERG (AINOMÄE)-REHEMA

Olen sündinud 7. juulil 1923.a. Tartus oma vanemate 4. lapsena. Vanemad elasid Virumaal Kiltsis. Pärast isa surma kolis ema lastega 1926.a. Rakverre. Vanemate vendade ja õe kõrval õppisin 4-aastasena märkamatult tähed selgeks. Ema ostis ka J. Oro ja M. Nurmiku naturaalsõna meetodile koostatud aabitsa¹, mida lugesin ja kust jäid kergesti pähe värsid. Esimeseks raamatuks, mille pidin päris äseseisvalt lugema, oli värviliste piltidega muinasjuturaamat "Lumivalgeke". Need raamatud olid ladina tähtedega, kuid vanemates lasteraamatutes oli kasutatud gooti tähti. Et huvi oli ka neid tundma õppida, oskasin enne kooli juba mõlemat trükki soravalt lugeda. Emalt õppisin lastelaule ja laulumänge mitte ainult eesti, vaid ka saksa ja vene keeles, samuti ka mõned läti rahvalaulud. Vanem vend ja õde mängisid klaverit. Mina alustasin klaverimängu süstemaatilisemat õppimist venna juhendamisel alles koolipõlves.

+ + +

Kui 1931. aasta 1. septembril pidin astuma Rakvere 2. Algkooli (Tartu t. 2, koolijuhataja Peeter Raudsepp), haigestusin just augustikuus sarlakisse. Et meie pere vanemad lapsed olid käinud samas koolis ja üks vend läks veel samal aastal 6. klassi, oli ema lastevanemate komitee liikmena koolijuhataja ja õpetajatega tuttav. Uskudes ema informatsiooni minu teadmiste ja oskuste kohta, pandi mind kirja II klassi. Jõudsin sinna alles oktoobrikuus. Enne mind oli võetud ka kohe II klassi Hilja Remmel (praegune Kull, Tartu 2. Keskkooli matemaatik, vanem-

¹ J. Oro, M. Nurmik. Aabits ja esimese aasta lugemik. Illustreerinud kunstnik A. Eiswald. Keeleliselt redigeerinud mag. Joh. Aavik. Tallinna EKÜ. Tallinn, 1925.

õpetaja). Tema ja minu pinginaaber Elaire Vilandberg said ühtlasi mu koolitee-kaaslasteks Karja, Viru ja Piiri tänavaid pidi Seminari tänavasse.

Klassijuhatajaks oli sama kooli õpetaja Jaak Linkmanni tütar Natalja Henno, kes emakeele ja matemaatikaõpetajana teges meiega suurema osa õppepäevast. Kodulugu, joonistamist ja tööõpetust andis koolijuhataja abikaasa Olga Raudsepp. Koduloos pidime joonistama vihikusse pilte, nagu "Saiapekre juures", "Kingsepa juures" jne. Nii seal kui joonistustunni töödes oli põhiline nõue: igal pildil olgu tindiga tõmmatud "korisondijoon" ja figuuride piirid. Muidu ei võetud ühtegi tööd vastu. Tööõpetuses voolisime savist seeni, puu- ja juurvilju, loomi. Teisel tunnil värvisime need vesivärvidega üle. Fõimisime ka värvilistest pikkadest laastudest korvikesi, kleepisime värviliste paberitega pilte. Iga töö tuli isiklikult õpetajale ära anda, et hinne saada. Tihti kulus suurem osa tunnist sellisele hindamisele. Laulmist õpetas hr. Kreek, vanem tüse mees, kes minu mulje järgi tagus hirmus kõvasti klaverit ja mõirgas kurja häälega.

Kool oli 6-klassiline. Meie klass asus alumisel korrusel, peauksest paremal, oli avar ja valge. Õpilasi oli 38 - 40, poisse-tüdrukuid enam-vähem võrdselt. Vaheajal jalutasid kõik saures saalis, seal peeti ka hommikuti palvusi ja kõneles koolijuhataja kasvatuskõsimustest. (Näit. Krõlovi valmi "Siga tamme all" motiividel lastest, kes oma koolimajja tulevad poriste jalgadega.)

Esimesel kooliaastal puudusin palju, sest põdesin veel keskkõrvapõletikku, kopsupõletikku ja kollatõbe, nii et muljed koolist on üsna pealiskaudsed. Lõpetasin siiski klassi 4-dega,

ainult ilukiri oli 3 (hindamissüsteem: 2, 3, 4).

Suvel kolis meie pere Tartusse, elukohaks sai esialgu Kloostri (praegu Väike) tänav, lähimaks kooliks Tartu Pedagoogiumi Algkool Laias (Mitsurini) tänavas nr. 28. Kui Rakvere Seminari Algkool oli olnud peamiselt linnaäärse vaesema rahva-kihi kool, siis Tartu koolis õppisid just haritlaste ja teadlaste lapsed.² Minugi dokumente ei tahtnud koolijuhataja Elmar Martinson (Araste) (1894 - 1981) kohe vastu võtta, kuigi tunnistus oli hea. Nimi pandi kirja alles siis, kui selgus mu sugulus ühe professori abikaasaga.

Kool oli väike: 6 klassi à umbes 25 õpilast. Õpetajaid oli siiski suhteliselt palju, sest kohakaaslastena töötas rida Tartu Pedagoogiumi metoodikuid. III klassi hakkas juhutama Haapsalu Seminarist tulnud keskealine energiline, järjekindel Maria Michelson (Marandi) (1895 - 1975). Tema kaunis, kalligraafiline käekiri oli õpilastele eeskujuks. Lugemispalade illustreerimiseks kasutas ta ikka rohkesti lisamaterjali ja näitvahendeid. Tunnid olid huvitavad. Juba III klassis kirjutasime luuletusi ja loovkirjandina muinasjutu. Vihikud (brošüürlhed mapis) pidid olema puhtad ja illustreeritud. Klassis oli 13 poissi ja 12 tüdrukut, klassiruum asus kolmandal korrusel trepi otsa juures.

Matemaatikat õpetas hilisem Eesti NSV teeneline õpetaja Arvo Limberg (Lehis) (1899 - 1973). Tema metoodiliseks põhitõeks oli igas tunnis treenida peastarvutamist, andes selleks ühtlasi mitmeid "nippe". Tänu temale arvutavad tema õpilased veel praegugi peast kiiresti.

Laulmisõpetajaks oli klassivenna isa August Kiiss

² J. Tork. Eesti laste intelligents. Tartu, 1939, l. 395.

(1882 - 196 ?). Laule õpetas ta enamasti viiuli saatel, teooriat tutvustas tänapäeva koolis kasutusel olevale relatiivsele süsteemile lähedase oma välja töötatud metoodika järgi. Laulsime noodist rütmisilpidega (tam, tai-ri, ta-a jne.) kui ka relatiivse kõrguse silpnimetustega (me, te, na jne.). Unke oli laulda pidudel oma õpetaja laule, nagu "Mu koduke on tilluke", "Vint oli võõraks vihmakassil" jne.

Võimlemistunnid toimusid ülikooli võimlas, kordamööda tüdrukutele ja poistele suures ja väikeses saalis. Suures saalis ronisime, kiikusime, mängisime palli; väikeses võimlesime, hüppasime, mängisime jooksumänge. Talvel käisime botaanika-aia uisuteel või Kassitoomel kelgutamas (koolil oli piisavalt suuri kelke). Kehalise kasvatuse õpetajat Helmi Jürissoni (Jürisood) (1897 - 1978), kelle õpilane olin 11 aastat, mäletan sügava tänutundega meie tervisele tugeva aluse ja hea rühi loomise eest.

Selle aasta klassikaaslaste hulgast sirgusid Bioloog Gustav Vilbaste, arst-pedagoog Märt-Olaf Imelik, Eesti NSV teeneline kunstitegelane Hilja Kangro, ühiskonnategelane-pedagoog Uno Uri, insener-õppejõud Ilmar Kiiss, tantsupidude üks üldjuhte Helga Tirgo (Kaasik) jne.

IV klassis sai klassijuhatajaks E. Araste, kes õpetas emakeelt. Ta suhtus lastesse julgustavalt, innustavalt. Toredasti luges ta ise meile ette jutte ja luuletusi ning oskas ka meid ilmekalt lugema õpetada. Uued õppeained tõid juurde uusi õpetajaid. Ajalugu hakkas õpetama (ja jäigi minu ainsaks ajalooõpetajaks) Maria (Mari) Aul (1893 - 196 ?). Kursuse algastmel äratas ta aine vastu huvi makettide, tabelite ja piltide klassi toomisega. J. Parijõe novellilaadiliste jutukestega õpik "Möö-

dunud ajad jutustavad" tegi õppimise lihtsaks ja põnevaks.

Maateaduse õpetaja Arnold (Ain) Nurk (1904) oli tõsine, väga rahulik ja täpne. Tegime ilmastikuvaatlusi, saime algteadmised geodeesiast, kaardistades koolimaja ümbrust ja osakest Kassitoomest. Meie brošüürlehtedega vihikud pidid olema puhtad, korrektsed.

Loodusõpetuse õpetaja Aleksander Lint oli kirelik ornitoloog. Seadsime endile sisse lindude vaatluse vihikud, käisime kõik koos või grupiti Toomel, Raadi kalmistul ja Variku metsas lende vaatamas ja kuulamas. Paari aastaga õppisin tundma peaaegu kõiki mitte eriti haruldasi linde nende laulu, lennu ja puutüvel või -oksal liikumise järgi.

Joonistamist õpetas kunstnik-metoodik Karl Merilaid kõigi eesrindlike võtetega. Värviopeetus avas meie silmad senitundmatule. Õpetaja enda ilus käekiri innustas meid paluma temalt salmi-albumitesse mälestust. Tavaliselt joonistas ta sinna tušiga õpilase monogrammi ja kirjutas kalligraafiliselt omalunuletatud värssi. (Näit, minule: "V. Einbergil on palju püüdu, palju hoolt / ta teadmisi ja ilu otsib igalt poolt.")

IV ja V klassis asusime õpetajate toa taga väikeses keerd-trenitagusel hoovipoolses klassis II korrusel. Sinna pääses kas kolmandalt korruselt keerdtreppi kaudu või läbi naaber-klassi. Ei mäleta, et kunagi oleks seepärast rahandusi olnud.

V kl assis jäi meile endine klassijuhataja, lisandus õpetajatest inglise keel. Seda hakkas õpetama noor, hiljuti Inglismaalt praktikalt naasnud Maret Lellep. Õpetajana oli ta tugev, kuid igavavõitu. Küllap vist tema range ja külma oleku tõttu sai talle varsti hüüdnimeks Lady.

Usuõpetust (juha III-st klassist alates) õpetas naispastor

Marta Arike (1907 - 1980). Suure eruditsiooniga inimesena ei hakanud ta meile katekismust ja kirikulugu pähe tuupima (nagu sel ajal kuulsime mõnede teiste koolide õpilastelt), vaid kõneles seoses käsitletava piiblisalmiga inimestevahelistest suhetest, tõi näiteid maailma rahvaste elust. Tähtsal kohal tema tundides (kuni minu kooliaja lõpuni) oli kirikulaul.

Huvitavaks vahelduseks õppetöös sai 1934.a. endise Tartu Õpetajate Seminari direktori Juhan Torgi doktoritöö³ jaoks intelligents-testide täitmine. Tegin neid suure õhinaga, sest mulle tundusid nad huvitavad. Sain alati ühena esimestest valmis, hakkasin siis teisi "Õpetama", nii et sain kord Torgilt märkusegi.

VI klassis õppisime jälle endises klassiruumis III korrusel. Nii klassijuhataja kui õpetajad olid endised. Tööõpetustundides Linda Pärl (1903) juures oli alati tore, sõbralik meeleolu. Kui õpetaja just parajasti midagi kõigile ei seletanud, võis omavahel vestelda või üheskoos laulda. Mõnikord luges ka õpilane, kellel töö valmis või koju ununenud, teistele ette mõnda juttu. Õpetaja Pärl nõudis, et tikitavad mustri oleksid oma koostatud kavandi järgi, värvide valikul kujundas ta meie maitset.

Koolis töötas lastekoor, kuhu kuulusin III klassist alates. Esialgu laulsime A. Kiissi juhendamisel ühehäälselt. V klassist alates õpetas koorilaulu Johan Tamverk (1906), laulsime 3-häälselt.

Eripäraks meie koolis oli pedagoogiuni õpilaste praktika. Millegipärast oli lastel kujunenud üleolev suhtumine noortesse

³ Juhan Tork. Eesti laste intelligents. Doktori väitekirj. Tartu, 1939.

õpetajatesse. A. Kiissi laulu "Väike kirju liblikas" viisil laulsime:

Prakta pika kaelaga,
:,: pea tal otsas :,: naelaga.
Midagi ei mõista ta,
:,: jätab kinni :,: asjata.

Tegelikult olid praktikandid enamasti tublid ja püüdlikud, mõni küll õhetas näost ja käed värisesid. Kinnijätmist ei mäleta ma üldse, ka õpetajad ei harrastanud seda.

Vahetunnid veetsime, kui ilm vähegi lubas, kooliõues, kus mängisime "Rahvastet", Mädamuna, Teitust, Kulli jm. Tunni lõpul tormasime jooksupärgi hoovi, et hõivata oma klassile parim palliplats. Halva ilma korral mängisime saalis laulumänge: "Peremees", "Üksinda kõnnin ma", "Lenda, lenda, linnukene", "Kes aias?" jne. Mängude juhendajateks olid nooremate klasside õpetajad. Eriti on meelde jäänud Maria Välbe-Brandt (poeg Amadeus oli minu klassivend) - alati rahulik, enesekindel, leebe. Laulumänge saatis tavaliselt klaveril mõni õpilane.

Koolimaja keldrikorrusel asus söökla, kus söögivahetunnil müüdi sooja teed, algul 1 sent, hiljem 2 senti klaas, ja saiakesi.

Meelde jäävad olid kogu kooli (algkool koos pedagoogiümiga) väljasõidud sügisel Vapramäele ja kevadel Jänesele. Organiseeriti võistlusmänge, matkati, tantsiti murul lõkke juures. Siis keedeti suurtes kateldes teed, söödi kaasavõetud võileibu. Kooli aastapäevapidudel (märtsis) etendati Elmar Araste juhatusel näidendeid, milles osalesid nii nooremad kui vanemad õpilased. Tegin kaasa Maeterlincki "Sinilinnu" lavastuses ja "Kellikoopa kokapoisist" (autorit ei mäleta). Kuigi mul olid

pisiosad, oli siiski tore "Vanemuise" teatrilava taga olla. Inspitsient Karl Kalkun (sen.) oskas lastega tegelda - demonstreeris koera haukumist, linnulaulu, äikesemürinat; kui vaja, müristas ka ise vallatud vaikima.

+ + +

Algkooli viimastesse klassidesse tuli meile uusi õpilasi, kellest nii mõnigi lootis siit edasi pääseda tasuta keskharidusele - pedagoogiumi. Selle aja mitmed koolireformid olid andnud paralleelsed õppimisvõimalused : kas pärast algkooli 4. kl. lõpetamist tasulisse progümnaasiumi (5-aastane) ja sealt edasi gümnaasiumi (3-aastane), või lõpetada algkooli 6 klassi ja seejärel reaalkooli (3-aastane).

Ka pedagoogiumi juurde oli loodud Tartu Ülikoolile baaskooliks progümnaasium, millesse eelmisel aastal (1935) oli toimunud vastuvõtt I klassi.⁴ 1936.a. võeti uus I ja III klass. Meie algkooli VI klassi 18 tüdrukust ja 7 poisist üritasid III klassi pääseda peaaegu kõik.

Vastuvõtukatsetele ilmus üle saja sisseastuja. Pärast eksameid emakeeles, matemaatikas ja võõrkeeles võeti vastu 34, neist meie klassist 13.

Tartu Pedagoogiumi Progümnaasiumi kolm klassi õppisid Pepleri (Pälsoni) tänavas nr. 13 endise seminari ühekorruselises mansardkorrusega puumajas. Teist aastat töötas samas ka Tartu Pedagoogiumi ainus klass, kes lõpetas 1937.a. kevadel. Järgmisel sügisel võeti juba õpilased 9-klassilisele haridusele baseeruvasse seminari. Mõlemaid koole juhatas sel aastal veel Villem Raam.

⁴ A. Nurk, Tartu Õpetajate Seminar 1828 - 1947, lk. 128.

Progümnaasiumi 3. kl. juhatajaks sai noor matemaatik-füüsik Jaan Reinet (1905), kes oskas üle kogu Eesti tulnud õpilasperet liita sõbralikuks kollektiiviks. Kevadel korraldasime klassiõhtu. Klassijuhataja hilines, kuid tuli koos külalis~~ega~~^{ega}, keda tutvustas meile kui oma koolivenda Voldemar Tellingut Tartu Õpetajate Seminarist. V. Telling jutustas oma kooliajast, aga meie jahmatuseks ütles, et just äsja oli amnestiaga vabanenud vanglast, kus ta 1924.a. ülestõusu ettevalmistuse eest oli istunud eluaegsel sunnitööl. Peab imestama J. Reineti julgust tuua kommunist õpilaste ette fašistliku diktatuuri päevil.

Eesti keelt õpetas ^{Herman} Heinrich Rajamaa, suure eruditsiooniga ja tugeva metoodilise ettevalmistusega silmapaistev keelemees. Õpikute autorina oli ta meile juba enne tuttav.

Inglise keeles jätkasime õpinguid Marek Lellepi juures. Sel aastal lisandus veel saksa keel, mida õpetas alati reibas ja heas tujus Harriet Toom.

Ajalugu oli endiselt Mari Auli käes. See õpetaja suhtus meisse nagu oma lastesse, jutustas tunnis sageli oma pojast Reinust, kiitis mõne tüdruku ilusat kraed või poisi meeldivat lipsu. Naeruga pooleks näitas ta ühes tunnis, et hommikul oli jalga tõmmanud ühe halli, teise beeži suka. Ja kui vaja, julgesime just tema juurde minna oma muredega. Aga ajalugu sai selgeks ka!

Loodusteadust õpetas huvitavalt L. Orviku. Maateaduseõpetaja Eduard Markus armastas kõik tunnid üles ehitada õpitava paiga reljeeflääbilõikele. Värviliste kriitidega joonistas ta vahetunnis "pildi" tahvlile, tunnis andis ta seletusi, millega samaaegselt me tegime läbilõiked ka oma vihikutesse. Vastamist nõudis ta sama joonise alusel. Siis oli lihtne küll, aga püsi-

vamalt kahjuks midagi meelde ei jäänud. Õpetaja Markus oli järsu kõnega ja teravate liigutustega, kandis tumedat ülikonda ja tänaval käis musta kõvakübaraga. Pidasime teda veidi kohtlaseks.

1937.a. 16. aprilli dekreediga määrati järkjärgulisele sulgemisele Pedagoogiumi Progümnaasium, mis esilagu jäi edasi töötama II, III, IV ja V klassiga.⁵ Endise direktori V. Raami asemele toodi "isamaalise vaimuga" botaanikaaia õpetatud aednik⁶ Jaan Port. Inspektoriks sai Tallinna läinud Marta Kaasiku asemel pealinnast tulnud saarlane Oskar Paas. Jaan Reinet läks Võrru koolide inspektoriks. Meie klassijuhatajaks sai uus saksa keele õpetaja Alice Habermann (1905), matemaatikat hakkas õpetama O. Paas. Viimane valdas suurepäraselt ainet ja oskas seda ka meisterlikult edasi anda. Heatahtliku muigega kuulasime, kui ta õpetas pindala mõõtarvu õiget leidmist. Uut õppeainet Füüsikat õpetas A. Lehis. Füüsikatundideks jooksisime üle Toome Laiale tänavale III korruse kabinetti. Tavaliselt oli enne või pärast füüsikat võimlemine ülikooli võimlas, nii et päevas mitut pikamaajooksu ei tulnud. Koolile muretsesetud kitsasfilmiaparaadiga demonstreeris õp. Lehis ministeeriumist hangitud õppefilme kui ka oma filme koolielust ja ühistest väljasõitudest. Besti keelt hakkas õpetama Aleksander Vaigla, energiline pedagoog, õpikute autor. Poeglastegümnaasiumist tuli temaga kaasa hüüdnimi Tarzan, mis valimusega oli tõesti mõneti põhjendatud (kasvult väike, pikad käed, suur pea elavate mustade silmadega ja kräsus juuksepahmakaga). Algusest peale oskas õp. Vaigla võitõpilaste poolehoidu huvitavate

⁵ ENSV RAKA, f. 2102, nim. 3, s.-ü. 1, l. 1.

⁶ Besti Entsüklopeedia VI, v. 911.

kirjandustundidega, kuigi erialalt oli ta keelemees. Innuka teatrikülastajana äratas ta ka õpilaste huvi teatri vastu.

Progümnaasiumis õpetas direktor J. Port meile keemiat ja loodusteadust. Kui viimase aine oli talle enam-vähem tuntud, siis keemias kirjutas ta vaid valemeid oma konspektist tahvlile, sageli eksis ja kustutas. Katseid ei tehtud. Paljud, nende seas ka mina, ei taibanud põhitõdesidki. Esmakordselt elus olin sunnitud kontrolltööde ajal spikerdama. Aine ise muutus kogu eluks vastumeelseks.

IV klassi lõpul olid üleminekuksamid saksa keeles ja geograafias.

Viimases klassis vahetus geograafiaõpetaja. Õpikute autor Anton Parts oli elava jutuga, oskas teha aine huvitavaks vahelduvate meetodiliste võtetega. Uue õppeainena õpetas tervishoidu dr. Ernst Säga. Arst pidas meile loenguid ise laua taga istudes. Õpilased näiliselt konspekterisid, kuid tegelikult tegi mõni järgmise päeva koduülesandeid, teine kirjutas kirju, kolmas-neljas mängisid laevade pommitamist, mina vorpisin päevakajalisi vammalvärssse ja saatsin neid klassi ringlema. Et õpik oli, võisime aine sealt iseseisvalt omandada. Tütarlastele õpetas sel aastal käsitööd Ellenore Reik.

26. mail 1939.a. said 21 neidu ja 12 noormeest suureformaadilise keskkooli lõputunnistuse.

+ + +

Mõne päeva pärast andsime keskkooli lõputunnistuse koos seminari astumise avaldusega kooli kantseleisse Laias tänavas tagasi.

Klassiõde Laine Tuvike⁷ meenutab:

"Eksamid olid eesti keeles, matemaatikas ja võõrkeeles. Kui need n.ö. aineeksamid olid tavalised ja varemgi esinenud, siis uudseks olid väga mitmesugused psühho-tehnilised katsed küll mälu, intelligentsuse ja musikaalsuse määramiseks.

Ka tervislikku seisukorda kontrolliti, vaadati, et ei oleks lampjalga. Isegi kolju mõõtmed kirjutati üles. Kahjuks ei tea, millised näitajad neist mõõtmetest kujunesid, mõõtmist varbsirkliga teostas aga tolleaegne direktor Jaan Port (koos antropoloog Juhan Auliga - V.R.)."

Niisuguse sõelumise peale pole ime, et vastu võeti kandidaatidest vaid 1/3. 1939.a. seminari vastuvõtueksamitele ilmunud 87-st õpilaskandidaadist võeti vastu 35 (12 noormeest, 23 neidu)."⁸

Sügisel alustas õpinguid 34, neist Juhan Fikkat suri närvihaigusesse I poolaastal (kogu kool käis matusel, laulsid koorid).

Klassijuhatajaks oli seminari I ja II klassis joonistamisõpetaja maalikunstnik Juhan Püttsepp (1898 - 1975). Õppeplaanis oli I klassile 17 ainet, neist tunnistusel esikohal filosoofia, mida õpetas Theodor Künnapas, rangelt asjalik, sarkastilise muigega teadusmees, kes iialgi ei arvestanud õpilast. Teised uued ained olid enamasti praktilise iseloomuga, nagu koorilaul (õp. Voldemar Kliimand, 1906 - 1967), klaver (minul õp. Johan Tammverk, 1906), viiul (õp. A. Kiiss), kodundus (õp. L. Lepik), häälseade (õp. E. Laanpere). Kevadel oli 6-nädalane aianduse praktika kooliaias Narva (Leningradi) tänava ja Mäe tänava

⁷ L. Tuvikene. Ankeedivastused /TPK muuseumile/. Pärnu, 1971, lk. 1 - 2,

⁸ ENSV RAKA, f. 2102, nim. 3, s.-ü. 26, l. 252.

vahel. Õpetaja Hans Kõiva (1907 - 1978) tutvustas teooriat ja aednik Richard Polli (1908) juhendas praktilist tööd.

Üleminekueksamid olid matemaatikas ja loodusteaduses. Klassi lõpetasid kõik 33, kehtiva korra kohaselt olaksid pidanud klassikursuse kordajad koolist lahkuma.

Kogu koolis õppis 1939/40. õ.-a. 95 õpilast (40 noormeest, 55 neidu).⁹ Kuigi õppetöö oli pingeline: lisaks hommikustele ainetundidele olid pealelõunal muusikatunnid, hääleseade ja muusika harjutustunnid (koolil oli kümmekond klaverit), tegeldi aktiivselt ka isetegevusega, spordiga. Kõik õpilased moodustasid õpilasringi, mille organiteks olid 1) peakoosolek, 2) juhatus, 3) osakonnad ja toimikonnad, 4) revisjonikomisjon, 5) ringivanem ja tema abid. Õpilasring andis 2 korda nädalas välja seinalehte "Tungal" ja 1940.a. algul ilmus trükist almanahh "Luma". Korraldati kirjandi- ja kõnevõistlus, vähemalt 1 kord veerandis oli koolipidu. Draamaring õppis õpetaja A. Lindi juhendamisel T. Pakkõla laulumängu "Parvepoisid", mida esitati 17. veebruaril kooli saalis.¹⁰

Kooli energilised andekad muusikaõpetajad A. Kiiss, V. Kliimand ja Leonhard Virkhaus (1908) juhatasid koore ja orkestreid. 5. novembril 1939 esitas seminari segakoor Haydni oratooriumi "Loomine" koos Helikunsti Seltsi Segakoori, "Vanemuise" sümfooniaorkestri ja solistide Ida Aav-Loo, Karl Viitoli ja Rudolf Jõksiga.

Kaks korda kuus kogunes kogu õpilaspere saali õpilashommikule, kus kuulati kaasõpilaste või õpetajate referaate, muusikalisi ettekandeid, deklamatsioone ja informatsiooni

⁹ Sealsamas.

¹⁰ A. Nurk. TOS 1941 - 1947, lk. 153.

õpilastingi tegevusest. Eriti pidulikult tähistati sügisel Miina Härma 75. sünnipäeva helilooja enda kohaletulekuga, Tammsaare matuste ajal peeti mälestusaktus. 12. jaanuaril käisin muusikaringi esindajana Aleksander Lättele 80. juubeli puhul valget sirelit üle andmas.

1940.a. juunis kukutas Eesti töörahvas kodanluse võimu. Otsekohe pärast nõukogude korra kehtestamist asuti kodanliku kooli reorganiseerimisele nõukogude kooliks. Õppetöö koolides kohandati Nõukogude vennasvabariikides kasutatavaile programmidele. Vastavalt sellele tuli ümber korraldada ka õpetajate ettevalmistamine, sest seminarid pidid andma õpetajaid ka 7-klassilistele koolidele.¹¹

Seminari direktoriks sai tuntud lastekirjanik-koolimees Jüri Parijõgi (1892 - 1941), inspektrissiks Mari Aul. Teised õpetajad muutusid seoses õppeplaani muutumisega. Toon välja võtte õppeplaanist seminari II klassile¹² koos aineõpetaja nimega:

Didaktika	2 t.	J. Parijõgi
Eesti keel	3 t.	A. Vaigla
Vene keel	5 t.	D. Suigussaar
Matemaatika	3 t.	O. Paas
Füüsika	2/2 t. (praktikaga)	A. Lehis
Loodusteadus	2/2 t.	J. Erm
Maateadus	1 t.	A. Parts
Ajalugu	2 t.	M. Aul
Konstitutsioon	2 t.	J. Parijõgi

¹¹ Sealsamas, lk. 158.

¹² ENSV RAKA, f. 2102, nim. 5, s.-ü. 2, l. 23.

Käsitöö	2 t.	A. Kõivisto
Võimlemine	2 t.	H. Jürisoo
Kodundus	2 t.	L. Lepik
Joonistamine	2 t.	J. Püttsepp
Muusikaõpetus	1 t.	V. Kliimand
Koorilaul	2 t.	"
Klaver	1 t. (individuaalne)	J. Tammverk
Häälseade	1 t.	E. Laanpere
Viiul	1 t.	A. Kiiss
Kõnetehnika	2 t.	K. Ader
Õppevahendite		
valmistamine	1 t.	K. Anton

Nagu näha, puudusid õppeplaanist seni õpitud võõrkeeled, asemele tuli vene keel. Õpetaja D. Suigussaar ei osanud tagada korda tunnis ega nõuda õppimist, mistõttu saime kevadeks küll tähed selgeks ja oskasime "Živaja retšist" mõned palad lugeda, rohkemaks polnud ta suuteline. Diktaatigi kirjutasime õpetaja soovitusel, üks sõrm raamatu tekstil. Aga nähtavasti polnud paremat õpetajat võtta!

Direktor J. Parijõgi oli haruldaselt korrektne ja inimlik. Kui õpilanegi teda kõnetas, tõusis ta tingimata toolilt üles. Didaktikat õpetades toonitas ta, kui tähtis on õpetaja isikule korralik riietus, kui esteetiliselt mõjub, kui õpetaja tarvitab laitmatult puhast taskurätti. Unustamatu on klassi suusamatk koos direktoriga Vapramäelt Elvasse.¹³

1941.a. kuulutas ajaleht "Nõukogude Õpetaja" välja infor-

¹³ L. Tuvikene. Ankeedivastused, lk. 2.

matsiooni saatmise võistluse Tallinna ja Tartu seminaride lõpuklassidele. Praegu pakub see huvitavaid materjale selle õppeaasta koolielust. Võistluse võitis Tartu kool.¹⁴

21. märtsi lehes ilmus Kaljo Musta artikkel "ÜLKNÜ Tartu Õpetajate Seminari algorganisatsioon". Algorganisatsioon loodi 1940.a. septembris, märtsiks on 22 liiget, 10 kandidaati ja 21 "sooviavaldamisel". On toodud nimeliselt algorganisatsiooni 7-liikmelise komitee koosseis (sekretär K. Must). Edukat tööd märgitakse poliitharidusringis (A. Parisalu) ja Osoaviahimi /ALMAVÜ/ organisatsioonis (K. Ustav). Aktiivselt on osaletud valimiseelses selgitustöös, suusakrossis ja ajakirjanduse levitamisel. Viimase juures olen mainitud ka mina kui aktivist, keda premeeriti poliitilise kirjandusega. Seinaleht "Tungal" ilmub klassidevahelise sotsialistliku võistluse numbritena.¹⁵

Artikleid on veel H. Kirikmäelt "Tartu Õpetajate Seminari spordielust"¹⁶ ja A. Kelderilt seminari õpilaskomitee ja ringide tööst.¹⁷ 9. mai numbris on 3. leheküljel "Asjalikke karikatuure Tartu Seminarist" (autor märkimata, kuid arvata-vasti Elmar Toome) - 11 õpetajat ja vanema klassi õpilast, kujutatud haruldase sarnasusega ja südamliku huumoriga.

Huvitavaks vahelduseks selles niigi tegevusrohkes aastas kujunes mulle osavõtt võimlemis- ja rahvatantsujuhtide kursusest 28. - 30. märtsil Tartu linna ja maakonna spordikomitee juures. Sinna suunas mind õp. H. Jürisoo, et aitaksin teda pärast OVTK ja VTK kompleksiharjutuste õpetamisel. Kursuste

¹⁴ Nõ 1941, 13, VI, nr. 24, lk 4.

¹⁵ Nõ 1941. 21. III, nr. 9, lk.4.

¹⁶ Sealsamas.

¹⁷ Nõ 1941, 18.IV, nr. 16, lk. 4.

lõpul omandasin instruktori tunnistuse.

Kevadpeol Tartu Töölismajas /praegu EPA/ esitasime sega-kooriga V. Kliimandi juhatusel suurvormi, seekord E. Griegi "Olav Trygvasson". Kaastegevad pliid naissolist Enna Maripuu, bassi olen unustanud, ja "Vanemuise" orkester. Koor oli arvukas - naishääli ligi 70, meeshääli üle 40 - ja pealegi kõik muusikaalsed, tulevased lauluõpetajad.

Sel kevadel tegime 4 üleminekueksamit: eesti keeles, vene keeles, ajaloos ja matemaatikas. Kõik laabus, aga et kooli lõpuaktusel mulle (ainsana kogu koolis) kiitusekiri anti, oli suureks üllatuseks.

Juba õppeaasta kestel tegutsesime Tartu koolides pioneeride rühmajuhtidena. Olin 16. algkoolis (juh. Jaak Seeru) IV kl. pioneeridega. Kevadel võtsime osa ülelinnalisest luuremängust ja 1. mail suurest pioneeride peost "Vanemuises". Suveks suunati meid laagripraktikale. Sõja puhkemisel viibisigi koos kahe klassiõega Toiduainetetööstuse Töötajate Ametiühingu pioneerilaagris Käsmus. 24. juunil viisime lapsed Tallinna, kuid ise pääsesime Tartusse alles 10-päevase seiklemise järel raudteel.

Sõjatuules hävis koolimaja Pälsoni 13 kogu sisseseade, õpevahendite, muusikariistade ja 3000-köitelise raamatukoguga.

Vahetult enne lahingutegevuse algust /Tartus/ hukkus traagiliselt direktor J. Parijõgi. Sõja tõttu valgus laiali õpetajaskond.¹⁸

Õppetöö algas 1. novembril. Vastavalt õppeplaanile lahkusid vene keele ja asemele tulid saksa keele õpetajad. Tühistati

¹⁸A. Nurk. Tartu Õpetajate Seminar. Tartu, 1978, lk. 163.

sotsialistlikud uuendused , õppeplaan oli kodanluseaegne. Programmidest tehti sisulised muudatused. Tähtsale kohale tõusis saksa keel.

Meie klassist olid lahkunud mõned õpilased, kohad täideti gümnaasiumi lõpetanutega, nii et III kl. oli õpilaste arv jälle 32. Suureks hoobiks oli meile teade, et nõukogude aasta olevat meid vaid rikkunud, ja sellepärast me kevadel ei lõpeta, vaid õpime veel aasta. Siiski tänu olukorda mõistvatele õpetajatele ja kaasõpilastele ei sattunud okupatsioonivõimude kätte ükski kommunistlik noor ega nõukogude võimule kaasa aidanud õpetaja.

Õppetöö toimus Laia tänava koolimajas, kuhu meie kui vanim klass saime koha direktori korteri saali. Nooremad klassid töötasid kolmandal korrusel, algkooli klassid II korrusel. Töö toimus kahes vahetuses.

Üleminekueksamid olid psühholoogias ja saksa keeles. Saksa keele õpetajaks saime Felix Kibbermanni (1902), kes oli väga vastutulelik , heasüdamlik ja meisterlik õpetaja. Ka kõige nõrgemas vastuses leidis ta midagi esiletõstmisväärtset, julgustas ja innustas. Otse vastupidise suhtumisega õpilasesse, ironiseeris vastuseid, otsis, millega ka hästi vastanut sisse vedada, oli psühholoog Theodor Künnapas.

1942/43. õppeaastal töötas seminar 6 klassiga: I^A, I^B, II, III, IV^A (meie klass) ja IV^B (eelmise aasta II kl.). Direktori oli teist aastat O. Paas, inspektrissiks M. Aul.

Kahel viimasel õppeaastal juhatas meie klassi muusika-õpetaja V. Kliimand. Tema emotsionaalsus, sugestiivsus ja sütitavus koorilaulutundides oli äratanud õpilastes austuse ja armastuse tema vastu. Tohutut tööd tegi ta kooridega.

Igal aastal kujunes selle töö aruandeks esinemine kevadpeol või kooli aastapäeval. 1943. aasta 24. märtsil tähistati seminari 115. aastapäeva piduliku aktusega koolimajas, 28. ja 30. märtsil olid kontserdid "Vanemuise" kontserdisaalis 3-tunnise kavaga.

Üldainete kõrval õppisime nende ainete metoodikat, näit. eesti keeles (õp. Arnold Kask, 1902, põhjalik, korrektne), matemaatikas (O. Paas), loodusteaduses (J. Erm), ajaloo (M. Aul). Joonistamise metoodikale andis tugeva aluse skulptor Johannes Hirv (1900 - 1953).

Sel aastal käisime õppepraktikal seminari algkoolis, Klass jaotati 4 - 5 kaupa rühmadesse, üks andis tunni, teised hõpiterisid ja arutlesid. Kevadel 10.- 20. aprillil oli pidev praktika kuskil suvalises koolis.

Õpikuid meil peaaegu polnud, dikteerimise järgi kirjutasime üles õpetajate jutut, sealt konspektist õppisimegi. Õpilaste suhtumine õpetajatesse oli heatahtlik. Poliitikaga üldse ei tegeldud. Kord tuli klassi okupatsiooniaegne riigipea dr. H. Mäe, tervitades hitlerliku käetõstmisega. Hiljem naerdi selle üle irooniliselt.¹⁹

Lõpueksamid sooritasime emakeele metoodikast, pedagoogika ajaloo, laulmise metoodikast. 8. mail 1943 saime pidulikult aktusel lõputunnistused ja algkooli õpetajaameti kandidaadi tunnistused. IV^A kuulutati seminari XX ja IV^B XXI lennuks, kokku 63 noort õpetajat.

+ + +

1943.a. sügisel alustasin pedagoogitööd. Kui mõne aasta

¹⁹ T. Uudeküll (Pirts). Ankeedivastused, lk. 3.

pärast teatati, et okupatsiooni ajal seminari lõpetanud peavad sooritama täiendavad eksamid NSVL konstitutsioonist, ajaloost ja geograafiast, olin üks vaheseid, kes sellele reageeris. 1946.a. suvel ^t Täitsin Tartu Seminari juures nõude, sain vastava tõendi. Järgmine teade aga muutis selle asjatuks, sest siis ei loetud meie 13-aastast kooliteed enam keskhari- duseks. Ometi leidis haridusministeeriumis taibukas inimene, kes andis sinna läinutele tõendi, et "1941.a. kevadel Opetajate Seminari II klassi lõpetanud olid õigustelt võrdsustatud keskkooli XI kl. lõpetajatega. Esitamiseks kuhu vaja." All- kirjad ja pitsat peal,²⁰

Muidugi hoiatati, et see paber kaua ei kehti, seepärast parem kiiremini "esitada kuhu vaja".

1950.a. sügisest astasingi Rakvere Pedagoogilise Kooli eksternatouri. Järgmise aasta jooksul sooritasin kahel eksami- sessioonil kõik 10 eksamit. Et seminaris õpitu oli veel hästi meeles, tuli lihtsalt enne eksamiruumi minemist tutvuda prog- rammiga, ja eksamid õnnestusid. Siis muudeti eksternatuur kaugõppeks, mistõttu riigieksamite tegemine nihkus 1952.a. suvele. Eriliste pingutusteta tulin toime, sain diplomi kiitusega.

Et sel ajal võeti tehnikumide kiitusega lõpetanuid ülikooli veel ilma sisseastumiseksamiteta, otsustasin sülle langenud võimaluse ära kasutada.

1953.a. sügisest 1959.a. suveni õppisin Tartu Riikliku Ülikooli kaugõppe osakonnas ajaloo-keeleteaduskonnas, eesti keele ja kirjanduse osakonnas spetsialiseerumisega eesti

²⁰ Eesti NSV HM. Õiend Nr. 1 - 829, 28. aug. 1950.

keelele. Tartu elanikuna kuulasin mitmeid aineid koos statsio-
naarsete üliõpilastega, nii et näit. soome keel, eesti keele
ajalugu jt. olid mul kergemad sooritada kui tavalisel kaug-
õppe üliõpilasel. Eks sellepärast õnnestuski ülikool lõpetada
ühtegi kursust kordamata.

K O K K U V Ö T E

Käesoleva töö kirjutamine tekitas minus, ilmselt juhendajate poolt ettekavatsetult, huvi uurimistöö vastu, andes selleks ka mõningaid kogemusi. Teema seostamine esivanematega andis uurimisele emotsionaalse varjundi. Hardumusega vaatasin isa isiklikku toimikut, avastasin tema kohta palju, mida seni ei teadnud.

Materjali läbitöötamise järel teeksin järgmised järeldused:

1. Iga põlvkond on püüdnud ise haridust saada ja seda ka oma lastele võimaldada. Kui vanavanemad käisid koolis vaid paar aastat, vanemad omandasid keskhariduse, mina kõrgema, siis o m a ä j a s t u l on olnud igaüks siiski hariduses edasipürgijate hulgas.

2. Võõrkeele suudab hästi omandada vaid see, kes alustab keele õppimist lapseas ja hiljem saab keelt praktiliselt rakendada.

3. Olen õnneseen, et algkoolist peale on mind õpetanud oma ala meistrid.

K A S U T A T U D M A T E R J A L I D

Eesti Entsüklopeedia VI, Tartu, 1936.

ENE 4, Tallinn, 1972

Eesti kirjanduse ajalugu II, Tallinn, 1966

ENSV RAKA, f. 322, nim. 1, s.-ü. 2623 (Karl Linbergi isiklik toimik 1905 - 1917)

ENSV RAKA, f. 1170, nim. 1. s.-ü. 13, 14, 35, 54, 55 (Rakvere III Alghool)

ENSV RAKA, f. 2102, nim. 3, s.-ü. 1 (Tartu Õpetajate Seminar 1926 - 1937)

ENSV RAKA, L - 1431, A. Nurk. Tartu Õpetajate Seminar 1828 - 1947 (Käsikiri). Tartu, 1978

TRÜ pedag. kateedri rmtk. K-13. J. Tork. Eesti laste intelligents. Tartu Ülikooli Filosoofiateaduskonnale, doktor philosophiae astme omandamiseks esitatud väitekiri. Tartu, 1939.

Looming, 1962, nr. 6. K. Merilaas. "Paar päikesepaistelist päeva lapsepõlve radadel"

Nõukogude Õpetaja, 1941, nr. 9, 16, 19, 24

Helilint Pauline Einberg-Enelo mälestustega. Lindistatud 16. juulil 1976 Helsingis

Johan Oksa kirjad aastatest 1904 ja 1914-1915. Säilitatud ENSV Etnograafiamuuseumi fondides

Laine Tuvihe. Ankeedivastused /Tartu Pedagoogilise Kooli muuseumile/, Pärnu, 1971

Terese Pirts-Uudeküll. Ankeedivastused, Järva-Jaani, 1971

Vestlus Adele Jürgens-Jürendiga Tallinnas 1981.a. märtsikuus.

A N D M E D

materjale andnud isikute kohta

Pauline Einberg-Lnelo, autori isa õde, sünd. 1886
Ambla kihelkonnas. Kesk-pedagoogiline haridus,
töötas õpetajana Simunas ja Tapa Algkoolis.
Alates 1944.a. elab Rootsis Göteborgis.

Adele Jürgens-Jürendi, autori vanaema lellepoja
tütar, sünd. 1890.a. Kõrgem haridus, töötanud
õpetajana Tartus ja Tallinnas. Elab Tallinnas.

Laine Tuvikene, autori klassiõde, sünd. 1922.
Kesk-pedagoogiline haridus, töötab Pärnus taa-
matupidajana.

Terese Pirts-Uudeküll, autori klassiõde, sünd. 1921.
Kõrgem haridus, töötanud õpetajana Paide ja
Tartu rajoonis. Elab Rõngus.